

Nemzeti sztereotípiák Kelet- és Közép-Európában (1945–1991)

*Meštan, Antaněn [Meštan, Antonín]: Nacyanal'nyá stěrcatypy ú Cěnt'al'naj i Ůshodnáj Ešrope (1945–1991).
= Kraj: Polonica – Albaruthenica – Lithuanica, 1–2 (4–5). vyp. 2002. 7–10. p.*

Az ismert cseh kutatónak az interetnikus folyamatokkal foglalkozó új mahiljovi fehér-orosz folyóiratban megjelent írását a nemzeti karakter fogalmával indítja. Az egyes nemzetek jelleme sztereotípiaként létezik. Csak viszonylag későn kezdődött a nemzeti karakter tudományos kutatása, elsősorban Franciaországban, ahol Le Havre-ban 1937-ben alapították meg a néplélektannal foglalkozó egyetemi kutatóintézetet (Centre Universitaire de Psychologie des Peuples), és 1946 óta adják ki a Revue de la Psychologie des Peuples című szakfolyóiratot. A társadalom széles rétegei azonban nem tudományos vizsgálatok alapján alkotják meg a maguk képét a nemzeti karakterről, hanem a folklór és a mítoszok alapján. Így aztán minden nép meg van győződve arról, hogy ő mérsékelt, intelligens, eredeti és szorgalmas. Vannak ugyan hibái is, mint például az egység hiánya, a túlzott idegenmájmolás, az asszimilációra való hajlamosság stb., de nyilvánvaló, hogy minden nép elnézően kezeli saját hibáit, és ugyanakkor élesen bírál más népeket, különösen a szomszédosakat, mert hiszen legtöbbször azok „használják ki a mi jóságunkat”. A sztereotípiák keletkezhetnek kollektív produktumként megfigyelésekből, igaz és hamis tapasztalatok alapján, de kialakulásukban szerepet játszhat a hatalom is, amely azt sulykolja, hogy a nemzet eredményei annak általános emberi tulajdonságainak köszönhetőek, s a hatalomnak joga van védelmezni a nemzetet, míg a konfliktusokban és a katasztrófákban más népek a ludasak, esetleg a saját nemzet negatív vonásai is szerepet játszhatnak benne. A lényeg, hogy a hatalmat sosem okolják a bajokért.

A szerző szerint a sztereotípiák az integrált társadalom részét képezik. Érzelmekre és propagandára épülnek. A sztereotípiák nem vagy csak részben felelnek meg a valóságnak, de igazságnak fogják fel őket. A sztereotípiákat még a hatalom eszközeivel is nehéz megváltoztatni.

A nemzeti jellem körébe tartozó jelenségek vizsgálata gyökeresen eltér a nemzeti sztereotípiák kutatásától. Az előbbieket pszichológusok, szociológusok, történészek és nyelvészek kutatják szoros együttműködésben, az utóbbiak a saját vagy más népekre vonatkozó hamis vagy részben hamis nézetek, tehát társadalmi tények.

A nemzeti sztereotípiák különböző funkciókat töltenek be: erősítik a nemzeti öntudatot, létrehozzák a „nemzeti ideológiát”, amely lehetővé teszi az emberek felosztását „mieinkre” és „tieitekre”, igazolják a „mi” államunk vagy a mi társadalmunk cselekedeteit még akkor is, ha a mi népünk sérti meg a jogi és az erkölcsi normákat, segítenek bűnbakokat találni sikertelenségeinkre külső ellenség és annak hazai szekértolói képében.

A kommunista hatalom az összes nép egyenlőségét hirdette, legyen az kicsi vagy nagy. Ugyanakkor „segíteni” kellett a kicsi, elmaradott és elnyomott népeknek, amelyek hálával tartoztak a „nagy testvéreknek”. Egy idő után Szovjet-Oroszországban az orosz nép került előtérbe. Kiirtottak mindenféle képzelte vagy valós nacionalizmust, csak az orosz nacionalizmust hagyták békén. Miközben oroszosítottak, az oroszoknak mindenféle jótéteményeket és erényeket tulajdonítottak. A szovjet „testvérnépek” között azonban elnyomva bár, de tovább éltek a nemzeti sztereotípiák, amelyek a Szovjetunió felbomlása után gyakran fegyveres konfliktusba torkolltak. A kommunisták által fel nem számolt

nemzeti sztereotípiák ékes példáit láttuk a volt Jugoszlávia területén kirobbant háborúkban.

A kelet- és közép-európai társadalmak tudatának vizsgálata azt mutatja, hogy a hosszú kommunista uralom ezekben az országokban nemcsak gazdasági pangáshoz vezetett, hanem konzerválta, sőt felerősítette a negatív nemzeti sztereotípiákat. A szerző véleménye szerint a negatív nemzeti sztereotípiák ellen küzdeni kell, mert az ezekkel fertőzött társadalmak veszélyforrást jelentenek.

Zoltán András

Magyarország és a magyar kisebbségek: komplex kapcsolat az európai integráció előestéjén

Capelle-Pogacean, Antonela: La Hongrie et les minorités magyares. Une relation complexe a l'heure de l'integration européenne. = Le Courrier des pays de l'Est, 2002. 1028. no. 69–77. p.

A tanulmány szerzője jelenleg a párizsi CERI (Centre d'Études et de Recherches Internationales) kutatója; a kéziratot – külön jelzése szerint – 2002 októberében zárta le.

Az európai egyesülés idején milyenek Magyarország és a magyar kisebbségek kapcsolatai, a magyar nemzet lelki egyesítésének” esélyei? Az utóbbi tíz évben három logikai vonal mentén kikristályosodó tendencia jellemzi ezeket. Nevezetesen a magyar nacionalista logika, egy regionálisnak nevezhető logika (szomszédsági viszonyok), valamint egy európai logika (az EK-hez való csatlakozás). Komplex kapcsolatokról van szó, melyek nem összegezhethők az „anyaország”-nak tekintett Magyarországnak a kisebbségi magyarok iránti szolidaritásában. Tíz évi, a szomszédos országokban élő magyarok érdekében folytatott magyar politika ellenére a magyar politikai nemzet és a magyar kulturális nemzet (a kisebbségben lévő „mozaik-nemzet”) ellenére a kapcsolatok sem nem egyértelműek, sem nem szilárdak, sem nem konszenzusosak.

A „magyar–magyar” egymásra találás romantikus szakasza viszonylag rövid ideig tartott. Ide tartozott Antall József krédója, miszerint lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének tartotta magát; az 1990-es magyar Alkotmány, amely morális felelősséget fogalmazott meg a határokon kívül élő magyarok iránt; hogy a magyar Parlamentben egyperces néma gyászsal emlékeztek meg a Trianoni békeszerződés 70. évfordulójáról; a Határon túli Magyarok Hivatalának létrehozása; a Duna Televízió sugárzása. E romantikus periódusnak megvoltak egyébként az előzményei a korábbi két évtizedben, egyik szélsőséges tünete Ceaușescu falurombolásában nyilvánult meg. Ugyanakkor például a Csehszlovákiából érkező, másképpen gondolkodó magyarokat egyre szívélyesebben fogadták Magyarországon. A kommunista rendszer bukásával az „anyaország” egyre több szolidaritást nyilvánított ki a határain kívül élő magyarok iránt. Egyik sokat hangoztatott nacionalista érv a népesség csökkenése volt (ami egyébként a szomszédos, nem kommunista Ausztriában is bekövetkezett). A kisebbségek viszont az „anyaország” megerősítésére vágytak a különböző autonómiák (kulturális, helyi, etnikai stb.) kivívásához.

A változások azonban elhúzódó jellegűek lettek; jogi és intézményi változtatás nélkül, a többségi nemzet mentalitásának megváltoztatása reményében. A nyelvi és kulturális jogok elismerése európai nyomásra jelentős előrelépésnek számít.

A romániai (1996.), szlovákiai (1998.) és jugoszláviai (2000.) belpolitikai változások, valamint a sérelmezett retorika részbeni visszafogása hatékonyabbá tették a magyarkérdésben a tényleges eredmények elérését. Pl. magyar politikai szerveződések részt vehet-

nek a parlament munkájában. Van, ahol koalíciós partnernek tekintik őket (Szlovákia, Szerbia). Manapság a magyarok irredentizmusának kártyáját nehezebb kijátszani, mint lehetett azt a '90-es évek elején.

A magyar identitás elismerése azonban nem járt a demográfiai mélyrepülés javulásával. Romániában az összlakosság arányában a magyarság létszáma 7,1%-ról 6,6%-ra csökkent 1991–2000 között. (A csökkenés: kevesebb mint 200 ezer ember.) Szlovákiában valamivel kedvezőbb ez utóbbi szám: több mint 40 ezer főről van szó. Vajdaságban, a polgárháború miatt igen jelentős a lakosság számának csökkenése.

A magyarok helyzete igen eltérő a különböző területeken. Gazdaságilag a 2004-ben az EU-ba csatlakozó Szlovákiában a legjobb, míg kulturális vonatkozásban Románia nyújtja a legtöbbet. De ugyanazon országon belül intenzitásában nagyon különbözik a magyarok identitása, aszerint, mennyire sűrűn laknak egymás mellett. Ugyanakkor Magyarországon is sok személyes tapasztalattal bővültek az ismeretek 1989 óta a környező országokban élő magyarokkal kapcsolatosan.

A bevándorlás fölerősödött. 1988 és 2001 között 172 460 fő kért menedékjogot Magyarországon; 31,89%-uk Romániából érkezett, túlnyomó részük magyar. Ezen időszak magyar kormányainak nem volt kidolgozott, hosszú távú immigrációs politikája. A közvélemény kb. 2/3 része nem ért egyet a szomszédos országok magyarjainak a bevándorlásával. Ugyanakkor Budapest nem limitálta a bevándorlók létszámát, nem nehéz a honosítás megszerzése, bár a társadalmi integrációra vonatkozóan hiányoznak az intézkedések. Így, ebben az új helyzetben a magyar kisebbség megítélése többjelentésű és kevésbé konszenzusos. Az első világháborús történelmi traumától az olcsó kézi munkaerőig terjedő széles skálán mozog. A gazdasági változásokat előnytelenül megélő magyarokból általában negatív reakciót vált ki a határon túlról érkezők befogadása. Úgy vélik, konkurenciát jelentenek a munkaerőpiacon, s ez a megítélés az utóbbi tíz év során csak erősödött. Nem érdektelen az sem, hogy 2000 júliusában a megkérdezettek 18%-a nem tartotta magyar identitásúnak az erdélyi magyarokat. Az identitást illetően tehát lebegnek az álláspontok a magyar–magyar kapcsolatok élénkülése idején...

A státustörvényt egyedül az SZDSZ nem fogadta el a parlamenti pártok közül; a parlamenti szavazás idején a lakosság 60%-a értékelté fontosnak és előnyösnek a kinti magyarság számára; egy évvel később ezzel a megítéléssel csak 33% értett egyet. A hivatalos megítélés mindig is a kisebbségek jogainak védelmezését szorgalmazta, különösen az európai csatlakozási folyamatban. Azonban a kisebbségek különbözőségének, a modernizálódó társadalomban elfoglalt helyük megítélésében bal oldalon alig és jobb oldalon sem jutottak dűlőre. Valójában nem érzékelhetők éles törések a politikában a kisebbségi kérdés megítélésének különbözősége miatt. Horn Gyula 10,5 millió magyar miniszterelnökként definiálta magát, aki felelősnek érzi magát a magyar kisebbségekért. Medgyessy Péter 10 millió magyar miniszterelnöke – a saját megítélése szerint –, aki 15 millió magyarért érez felelősséget. Nem érdemes tehát sem túl-, sem alábecsülni az ideológiai különbségek ellenére meglévő azonos politikai törekvéseket, véli Pogátsán. A státustörvényt a szocialisták megszavazták, és Medgyessy kormánya még nem vonta vissza.

Tény viszont, hogy a jobboldali kormányok, regionális politikájukat a magyar–magyar kapcsolatra építették föl 1990 óta. Antall József a trieszti meg a finn példát emlegette, ahol a kulturális és területi autonómiának is szép tere lett. Orbán Viktor új intézményt hozott létre, a Magyar Állandó Értekezletet 1999 februárjában, mely a határon túli magyarok konzultációs fóruma. A 6%-os gazdasági növekedés mellett az 1998-as 1 milliárd forint támogatást 10 milliárdra emelte a Fidesz-kormány, melynek 1/5-ét az erdélyi magyar egyetem finanszírozására kellett fordítani, „hogyan biztosítva legyen a szomszédos ál-

lamokban élő magyarok részvétele az összmagyar nemzetben, hogy hozzájárulhassanak szülőföldjük fellendüléséhez, s hogy fenntartsák nemzeti hovatartozásuk tudatát”.

A baloldali Horn-kormány barátsági szerződést írt alá Szlovákiával (1995. március) és Romániával (1996. szeptember), mellyel lemondott az autonómia-követelések újratárgyalásáról. A bilaterális egyezmény cseppet sem zavarta Mečiar abban, hogy néhány hónappal később (1995 novemberében) a magyar nyelvhasználatot erősen korlátozó törvényt hozzon, melynek csak 1998-as parlamenti veresége tudott véget vetni.

Az 1999-es koszovói válság idején Orbán Viktor bejelentette, hogy a NATO nem bombázza Vajdaságot, s az ott élő magyarokat. Néhány nap múlva mégis bombatalálatok érték a térséget. A válság végén az új NATO-tag Magyarország megpróbálta érvényesíteni jogait a vajdasági magyarokat illetően. A Szegedre összehívott tanácskozáson felajánlotta, hogy támogatja a Milošević-ellenes vajdasági erőket, s lényegében az 1989 előtti kulturális, területi autonómiát helyreállítja. A nyugati szövetségeseket azonban nem tudta meggyőzni az ügy sürgősségéről. Ezzel igazolódott, hogy nem pusztán az aktuális magyar kormány ideológiájától függ a határon túli magyarok sorsa.

A jugoszláviai válság azonban felhívta a Nyugat figyelmét a kisebbségek kérdésére, s megértették, hogy az nem pusztán belpolitikai jellegű, hanem nemzetközi szabályozást, államok közötti együttműködést igényel. Mint már az előbbieken is láttuk, a normák értelmezése akár eltérő is lehet. A Magyarországgal szomszédos országok az egyéni jogokat az etnikaiakkal szemben fontosabbnak tartják. Az 1994. májusi, Párizsban tartott Európai Stabilitási Konferencia újra leszögezte, hogy az új demokráciák feladata a szomszédos államokkal rendezni a határ-, illetve a kisebbségi problémáikat. Tulajdonképpen erre a nyomásra született meg hamarosan a bilaterális egyezmény a szlovákokkal és a románokkal. Ugyanakkor az is látszik, hogy az Európai Közösségekhez csatlakozni kívánó, szomszédos államok most kedvezni kívánnak a magyar etnikumnak, mozgatórugóik között a „történelmi ellenség” háttérbe szorult. Mivel Magyarország időben várhatóan előbb csatlakozik az Unióhoz, a lemaradók szorongását az ún. magyar igazolvánnyal kívánja feloldani. A várakozásoktól elmaradó lehetőséget 2002 januárja és júliusa között 500 ezren ragadták meg. Orbán Viktor, egy 1998-as beszédében már kilátásba helyezte egy, a „schengeni szindrómára” válaszoló, kettős magyar állampolgárság eszméjét, mely a csatlakozást követően is biztosítaná az utazást, illetve a munkavállalást. A tervet széles körben támogatták a környező országokban élő magyarok.

A státustörvény tehát némileg paternalista módon gondoskodik a magyarságukat vállalókról, míg a kettős állampolgárság az uniós csatlakozást követő kérdéseket is orvosolná. A státustörvény mindenesetre kemény ellenállásba ütközött az erős román nacionalista belpolitikai erők körében, de a hazai baloldal is arroganciát emlegetett, bizonyos előzetes egyeztetéseket hiányolva. A nemzetközi közvélemény is fenntartásokat hangoztatott, és erős nyomást gyakorolt az Orbán-kormányra, mely végül is eredményesen megállapodott Bukaresttel 2002. január 1-je előtt néhány nappal. Szlovákiával azonban nem sikerült megegyeznie.

2002 novemberében a (szocialista) magyar kormány nyilvánosságra hozta azokat a jogszabályi módosításokat, melyeket kifogásolt az ún. Velencei Bizottság, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet – állítva, hogy megőrizte a törvény kiinduló szellemét, és a magyar közösségek megmaradását és fejlődését segíti elő. Ezeket a módosításokat a magyar Parlament is tárgyalta, a MÁÉRT is, és előzetesen egyeztettek az érdekelt szomszédos országokkal is.

Magyarország az uniós csatlakozással elhagyja nemzeti önállóságának egy részét. A magyarországi elitnek tehát újra kell gondolnia a magyar kisebbségek iránti viszonyát,

hiszen az identitás megőrzése nem jelent jövőt a magyaroknak. Ellenben a szubszidiaritás elvének alkalmazása és további lehetőségek, pl. az euro-régiók együttműködése, a határokon átlépő együttműködések túllépnek az etnicitás problémáján. Budapestnek mindenekelőtt figyelembe kell vennie, hogy a különböző országokban élő magyar kisebbségek azoknak az országoknak az európai csatlakozási folyamatában vesznek részt, melyeknek jelenleg állampolgárai.

Magyarország vonzása meg fog nőni a romániai, szerbiai és ukrainai magyarok körében. Valószínű, hogy Magyarország gazdasági és demográfiai érdekei a határon túli magyar közösségek fennmaradását igénylik. Várady Tibort, a vajdasági magyar értelmiségit idézi végül a szerző, aki már nagyon kíváncsi a határokon túlivelő, modernizált kisebbségi magyar külpolitikára.

Kakasy Judit

Csak egy vizslát!... – Vaclav Havellal beszélget Jacques Rupnik

Ce n'est qu'un au revoir... Entretien avec Vaclav Havel [Rip.: Jacques Rupnik]. = Politique Internationale, 2002–2003. 98. no. 17–32. p.

Az interjú a cseh köztársasági elnök visszavonulásakor készült. A beszélgetőtárs, J. Rupnik, a CERI (Fondation Nationale des Sciences Politiques) kutatási igazgatója, aki Havel tanácsadója is volt 1990–1992 között. Vaclav Havel 1989 decemberétől 1992 júliusáig Csehszlovákia, majd 1993 januárjától Csehország államelnöke volt. Az 1989-es kelet-közép-európai változások szereplői közül egyedül ő maradt mostanáig ugyanabban a hatalmi pozícióban. Ilyen értelemben tehát kivételes ember; politikai programjának fő pontjai a demokrácia visszaállítása és a kelet-közép-európai államoknak az Európai Közösségekhez, illetve a NATO-hoz történő csatlakozása voltak. Hosszú mandátuma, stílusa Tomas Masarykra emlékeztetnek, aki 1918-ban megalapozta a cseh demokráciát.

Az 1990-es években két politikai vízió küzdött egymással, melyeket Vaclav Havel, illetve Vaclav Klaus testesítettek meg. Az egyik előnyben részesítette a politikai liberalizmust, a civil társadalmat, a decentralizációt, a polgári kultúrát; a másik a gazdasági liberalizmust, a piacot és a pártok szerepét. Az egyik újra meg újra kinyilvánította föderalista álláspontját Európával kapcsolatban, míg a másik független euroskeptikus volt. Az első a kimondott szó hatalmában bízott, a másik a hatékony politikai gépezetben. Ez utóbbi kérdésben rejlett Havel fő gyengesége.

A történészek még sokáig vitatkozni fognak azon, vajon meg kellett volna-e akadályoznia Csehszlovákia szétválását, vagy éppenséggel jó, hogy elkerülve a milosevicsi utat, a „bársonyos váláshoz” járult hozzá. Így vagy úgy, immár a hatalom nyűgétől szabadon ez az ember részt fog venni a nyilvános vitában, és páratlan morális referenciákat fog mindig is megjelenni.

Jacques Rupnik első kérdése így hangzott: – A NATO végét először a hidegháború végén jósolták meg, majd 2001. szeptember 11-e után. A 2002. november végi, prágai csúcs a Szövetség megújulását hozta-e vajon?

V. H. válasza: - Tulajdonképpen most jött el az a történelmi helyzet, amelyet már megfogalmaztunk az 1985-ös Prágai Felhívásban, amely a Varsói Szerződés megszüntetését követelte, s amelynek bekövetkezése új védelmi rendszer kialakítását teszi szükségessé. Egy teljesen új struktúra helyett most a régi NATO az, amelyik átalakulóban van, valószínűleg a neve is megváltozik a belga Guy Verhofstadt javaslatára.

J. R.: – Az „újrakeresztelés” új tartalmat is sejtet. Vajon egy páneurópai – Oroszországgal együtt értendő – kollektív biztonsági szervezet kialakításáról van-e szó, vagy főként a nyugati érdekeket Közél-Keleten védő, terrorizmusellenes katonai szerveződésről?

V. H.: – A kollektív biztonság védelmezésére működik az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia. A jövőben a NATO továbbra is a nyugati világban már sikeresen kialakított, demokratikus értékeket védhetné. Bárki csatlakozhatna hozzá, aki egyetért a célkitűzéseivel.

J. R.: – A robbanásszerű bővülés nem veszélyezteti-e a szervezet kohézióját?

V. H.: – Láttam G. W. Bush elnök arcát, miközben a hét új csatlakozó tagország képviselői bemutatkoztak, s megerősödött bennem az a gondolat, hogy megéri a fáradságot a cél elérése. Egy dekadens, egyszersmind provokatív Európának, ahol a kis nemzetek sorra maguk döntenek sorsukról – nos, ennek van jövője, s ehhez Amerika is partnerek bizonnyul.

J. R.: – A csúcstalálkozó előestéjén Ön az 1938-as Münchent és az 1968-as szovjet „testvéri segítséget” emlegette; ezt a két eseményt, amely hosszú időre meghatározta a csehek sorsát. Milyen tanulsággal járnak ezek a mára vonatkoztatva?

V. H.: – Az állam emberi alkotás, de az ember isteni alkotás. Ezért szerintem ma is föl kell lépni az emberi jogok védelmében ott és akkor, amikor és ahol ezekből nyilvánvalóan és igazolhatóan gúnyt űznek. Ezt éreztem akkor, amikor a Milošević-rendszer ellen fölléptünk. A hadműveletek végén személyesen mentem Koszovóba, hogy meggyőződjek, valóban új korszak kezdődik-e el, ahol a szabadság és az emberi méltóság megelőzik az állam hatalmát. Persze semmit nem tehetünk automatikusan, úgymond „testvéri segítséggel” – ezért okoz mostanában annyi fejtörést az iraki helyzet.

J. R.: – A NATO kibővülése és az Európai Unió bővítése szinte párhuzamosan zajlik. mennyiben kiegészítője egymásnak a két folyamat?

V. H.: – A katonai szövetség kapcsot jelent Európa és Amerika között. De az egész világnak jót tesz, ha egy észak-amerikai pillér mellett ott van egy európai pillér, az Európai Közösségek is. De a bővülés a két szervezet esetében földrajzilag különböző irányokat vehet. Az Egyesült Államoknak ebben a többpólusú világban jól felfogott érdeke az európai integráció támogatása.

J. R.: – Az „amerikai álom”, egy Prága központú, keletre terjeszkedő NATO mellett létezik a decemberben, Koppenhágában bejelentett „európai álom”, az Unió keleti bővítése is. Közép-Európa népei ahelyett, hogy örülnének, mintha tanácstalanokká váltak volna. Nem tart Ön attól, hogy elveszítik a közvélemény támogatását, ha az európai eszmék helyett a kiszámítható partnerség kap hangsúlyt?

V. H.: – Európa roskadozik a technokrácia súlya alatt, miközben az elfelejti az egységesülési folyamat történelmi aspektusát. A közvélemény kedvetlen az agyonszabályozás részleteitől, ugyanakkor hiányzik a közös európai eszmék, az olyan nagyon egyszerű jel-szavak hangoztatása, mint a 'határtalan fejlődés', a 'fék nélküli termelés', a 'mindent átfogó innováció'.

J. R.: – Valéry Giscard d'Estaing az 'Európai Közösségek' elnevezés helyett az 'Egyesült Európa' elnevezés használatát javasolta. Mit gondol Ön erről?

V. H.: – 1999 márciusában, Párizsban én is hangsúlyoztam, hogy szükség van mielőbb egy Európai Alkotmányra, és az integrációs folyamat föderatív irányban történő elmozdítására. Európát nem fenyegetésként kell elképzelnünk, hanem válaszként a globalizáció kihívásaira.

J. R.: – Mi a véleménye az Európai Közösségek határaitól?

V. H.: – Egy elmosódott keleti határvonal semmi jóval nem kecsegtet. Törökország és Oroszország felvétele előtt Ukrajnáét és Fehéroroszországot kellene megvizsgálni, sőt,

még inkább Grúziáét és Örményországét. Az udvariaskodás helyett egy nap meg kell mondani, hol kezdődik és hol végződik Európa.

J. R.: – A közép-európai térség integrációja a nyugati intézményrendszerbe a nehézségek és lassúság ellenére eredményes. Viszont a közép-európai együttműködés nem hozta meg a várt eredményeket. Ön, aki a kezdetektől, 1990-től motorja volt ennek, például az ún. Visegrádi Csoportjában, mit gondol, mi az oka a sikertelenségnek?

V. H.: – Vannak hízelgő és kevésbé hízelgő helyszínei Közép-Európában az együttműködésnek. Az utóbbiaknak is megvannak a maguk mindent legyőző szájhőseik: Magyarországnak Orbán, Ausztriának Haider. Semmiben sem különböznek persze azoktól a szomszédoktól, mint akiket bírálnak. Ebben viszont egymást erősítik. Ez tipikus, történelmi gyökerű probléma Közép-Európában. Hol függetlenül, hol pedig riválisként összetalálkoznak a Birodalom fővárosában, ahová elküldték minisztereiket uralkodni...

J. R.: – Gondolja, hogy az európai vagy az atlanti integráció kedvez a regionális együttműködésnek?

V. H.: – A biztonság és a védelem területén bizonyosan. Tíz éve a csehek és a szlovákok kettéválasztották a hadsereget, ma úgy határoztak, hogy egyesítik légerejüket.

J. R.: – 1994 áprilisában Ön meghívta a Visegrádi Csoport elnökeit, valamint von Weizsäcker német és Klestil osztrák elnököket a csehországi Litomyšlbe. A cél az volt, hogy Németország és Ausztria segítségével szorgalmazzák Közép-Európa és a Nyugat közeledését. A későbbiekben viszont pontosan e két szomszédos országgal támadt nehézségek bonyolították Csehország belépését az Európai Unióba...

V. H.: – Abban az időben én a pszichológiai falat szerettem volna ledönteni, ami a Nyugat és a közép-európai államok között volt. München és Lvov Közép-Európában vannak, Hamburg és Kijev nem. Az évenkénti találkozóknak megvolt a maguk bája. Az idők változtak, új belépők jelentkeztek, véget értek a balkáni háborúk, és az akkori közép-európai eszme ma már nem biztos, hogy mindenben érvényes.

J. R.: – Lengyelország klasszikus reálpolitikája nem kifizetődőbb, mint a cseh elnök erkölcsi posztamense?

V. H.: – 1990 januárjában azért vezetett első utam Kelet-Berlinbe és még aznap Berlinbe, mert ki akartam fejezni egyetértésemet a német egyesítéssel, és mert nem akartam Moszkvában kezdeni, ahogyan annak idején a kommunista pártok vezetői tették. Nem kell tehát okvetlenül szembeállítani a briliáns lengyel politikusokat és a cseh moralistákat. Egy viszont fontos: úgy gondolom, hogy akkori szavaim összetörtek egy tabut. Így ma kiváló cseh elemzések jelennek meg a szudétánémetek kiűzéséről 1945-ben. Az önvizsgálat meg kell, hogy előzze a tetteket. Hogy ez az önvizsgálat esetleg egy generáció idejéig tart, az más kérdés! A fordulatot nem lehet erőszakolni.

J. R.: – Így utólag nem gondolja, hogy meglehetősen kevesen érezték magukra érvényesnek az önvizsgálat szükségességét? S hogy a németek is nagyobb politikai visszhangot vártak?

V. H.: – Bizonyos csoportok, például a cseh kommunisták és a szudétánémetek kiűzését szorgalmazó csoportok valóban megakadályozták egyfajta rendezést, amelyről Kohl kancellár nem vett tudomást. 1992-ben azt mondtam, hogy fogadjuk el mindazok cseh állampolgárságát, akiket a Beneš-dekrétumok megfosztottak ettől, s ezek az emberek is kapjanak kárpótlási jegyeket. Jogilag ez így teljesen rendben volt. Aki tehát szerette volna visszakapni állampolgárságát, az részt vehetett volna a privatizációban. A ténylegesen érdekeltek egyébként nem voltak sokan. A cseh és szlovák miniszterelnökök azonnal egyetértettek, von Weizsäcker lelkesedett – és melegen figyelmébe ajánlotta az intézkedéscsoportot Kohlnek, aki érdekesnek nevezte azt és tanulmányozásra érdemesnek. Vé-

gúl soha nem került napirendre a kérdés. Vagyis nem elég a politikusok egyetértése, de a demokráciában figyelembe kell venni a választók véleményét, az előítéletek erejét is. Vannak történelmi pillanatok, amikor minden lehetséges, ilyen volt az ENSZ megalakulása vagy az Európai Közösségek megteremtésének eszméje.

Úgy érzem, hogy mindent megtettem, amit tudtam régi polgártársaink – a szudétánemetek – ügyében, de tőlem idegen, hogy forradalmi időszakban én diktáljam a nemzetnek, mit cselekedjék. Lehet, hogy maguk a németek sem értek még meg erre a helyzetre...

J. R.: – Az Európai Közösségek kifejtették, hogy a Beneš-dekrétumok nem akadályai az ország csatlakozásának, mégis egy „szimbolikus gesztust” várnának ezzel kapcsolatban Csehország csatlakozását megelőzően.

V. H.: – A koppenhágai csúcsra hivatalosan meghívtak, és az Európai Közösségek is ott lesznek. Akkor alkalom lesz ünnepélyesen lezárni történelmünk néhány keserű fejezetét, és felelősséget vállalni bizonyos kérdésekben. Egy kormány, mely egyetlen többségi szavazattal bír a Parlamentben, ki akar mondani egy ilyen egyszerű dolgot? Én mindenesetre kimondom.

J. R.: – A legelszántabb ellenségei is elismerik, hogy a nemzetközi politikában Ön sikeres, ugyanakkor a legodaadóbb hívei is tudják, hogy belpolitikai kérdésekben annál súlytalanabb. Miért van ez így?

V. H.: – Az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből maradt ránk két politikai hagyomány, melyek az elmúlt évtizedben újjáéledtek. Az egyik szerint a demokráciát a civil társadalom, az egyesületi élet menti meg. A másik – főleg a két világháború között élte virágját – szerint a pártok szerepe mindenható, arra törekedtek, hogy minden pártnak legyen meg az embere a közintézményekben. E két tendencia élénken működik ma. Egy Vaclav Havel kevés ahhoz, hogy a mérleg nyelvét elmozdítsa valamelyik irányba. Talán egy párt, mondjuk a Civil Fórum élére állhattam volna annak idején, de ebben sem vagyok biztos...

J. R.: – Huszonöt éve írt egy esszét „A hatalom nélküliek hatalma” címmel. Tizenhárom évi államelnöki múlt után hogyan látja ezt a kérdést?

V. H.: – Meggyőződhettem arról, hogy egyik politikus sem mindentudó, sem nem mindenható. A nemes elgondolásokat csak ritkán tudják megvalósítani. Viszont sokat változott a világ a XIX. századhoz képest: ma gyakran találkoznak a nagy emberek egymással, közelről ismerik egymást, így a személyes kommunikációnak különleges fontossága van. A találkozókon előbb jókat esznek, szarkasztikus megjegyzéseket tesznek, ám a személyes kapcsolataik alapján semmire nem lehet következtetni a kortárs politikát illetően.

J. R.: – Miben változtatta meg Önt a hatalom?

V. H.: – Ezt igazán nem tudom megítélni. Talán biztosabbak a döntéseim. Az életem legnagyobb változása azonban az, hogy leszoktam a dohányzásról!

J. R.: – Hogyan élte meg a kritikus értelmiségi átalakulását politikussá, a meggyőződés etikusságából a felelősség etikájába való átmenetet?

V. H.: – Hozzá kellett szokni a nyelvezetéhez, meg kellett tanulni diplomatikusabban kifejezni magamat. És mint író és alkotó – mert annak hiszem magamat – ez különleges problémát jelentett a számomra. Nem mindig mondtam el mindent, de soha nem árultam el a meggyőződésemet. Mindig is ott volt bennem az alkotó felelősség, ugyanakkor az örökös vitatkozó is. Ez a kettősség néha problémát jelentett.

J. R.: – Hogyan összegezné Ön, milyen politikai örökséget hagy maga után, amikor visszavonul a színpalak mögé?

V. H.: – Kicsit több időt szánok magamra. De ott van bennem a nyugtalanság, vajon meg lehet-e még állítani a posztkommunista országokban a gazdasági bűnözők beszívárgását a politikai életbe? A korrupció mérhetetlenül elhatalmasodott. Személy szerint a

politikát én a köz, az állampolgár szolgálatának tekintetem. Az a leghőbb vágyam, hogy a mai ember is legyen elég bátor ahhoz, hogy megtalálja az összhangot a cselekedetei és a lelkiismeret között. Ha ez megvalósulna, minden politikai végakaratom teljesülne.

A jövő pedig: visszavonulok a nyüzsgésből, a naprakész újságolvasásból, tévénézésből. De visszaautásítottam az emlékirataim megírására tett ajánlatot is. Gondolkodni fogok, és érzem, hogy tartozom valamivel a társadalomnak: valamit megírok majd talán az elmúlt tizenhárom év hatalmi helyzeteiből. Mivel naplót nem vezettem, nem krónika lesz, de persze nem is kulisszatitkok kifecsegeése. Már van néhány ötletem...

Kakasy Judit

Németország és a Balkán: gondolatok egy kényelmetlen kapcsolatról

Deckers, Wolfgang: Germany and the Balkans: Reflections on an Uneasy Relationship. = Journal of Southern Europe and the Balkans, 4. vol. 2002. 2. no. 157–170. p.

Amikor 1995-ben Smyser kijelentését olvasták, mely szerint Németország újra a világ egyik vezető állama, sokan kényelmetlenül érezték magukat. A múlt kísértenei kezdtek, azonban reménykedtek, hogy az ország végre „normálissá” válik. Krieger szerint az egyesítés alapvetően egy ilyen „normális” államot hozott létre, bár nemzetközi szinten ez még nem teljesen van így.

Németország külpolitikájával kapcsolatban megoszlanak a vélemények. Vannak, akik úgy érzik, hogy sokkal magabiztosabb, kevésbé haderő-orientált és sokkal globálisabb szemléletű. Mások úgy látják, hogy Európa máris német zónává kezd válni, illetve német hatalomról beszélnek Európa kellős közepén. Többen, ehhez hasonlóan, Németország visszatértét látják Európa központi hatalmának pozíciójába. Kétségtelen, hogy sok változás történt Németországon belül – az újraegyesítéssel és azon kívül is – a Szovjetunió összeomlása és az átalakulás Közép- és Kelet-Európában –, amelyek ma mind hatással vannak a német külpolitikára.

Az adenaueri vezetés alatt, az 1950-es és '60-as években, Németország külpolitikája a Nyugat felé fordult, majd kb. egy évtizedes késéssel ez az orientáció kibővült a keleti iránnyal is. És mi legyen az egyesítés után? Az egyik lehetőség a globális vezető szerep és ezen keresztül a német érdekek érvényesítése. A másik az, hogy Németország a régió vezető államává válik. Mindenesetre akármit is tesz, elmozdulását a gazdasági óriás-politikai törpe pozícióból mindenképpen árgus szemekkel figyelik. Már a koszovói katonai részvétel előtt is többen úgy vélték, Németország fokozatosan készül a globális hatalom megszerzésére és a „Negyedik Birodalmat” emlegették.

Az egyesítéssel Németország nem kezdett fehér lappal, illetve vákuumban a külpolitikát illetően. Számos nemzetközi szervezet (NATO, EGK, ENSZ, OSCE) tagjaként különböző előírásoknak kellett megfelelnie. Bár Németország kétségtelenül erős állam Európában, integrációjának köszönhetően az európai és atlanti struktúrákba nem jelent direkt veszélyt. Ennek ellenére a múltja valószínűleg még sokáig kísértenei fog.

Németország szerepvállalása a Balkánon két dolgot mutatott meg: az egyesítéssel nemcsak erősebbé vált, hanem gyengébbé is. A térség az EU és az USA között folyó hatalmi vetélkedés szimbólumává vált, amiben Németországnak különleges szerep jut, hiszen az EU-ra is erősen kihat, hogy milyen szerepet fognak játszani a németek: a) „európaizált” állammá válnak, b) egy német–amerikai Európa jön létre, ahol Franciaország és

Nagy-Britannia keresi a helyét és a lehetőséget a bosszúra, c) német Európa alakul ki, aminek senki más nem tud ellenállni. Az, ahogyan 1991-ben Németország kiállt Horvátország mellett, ez utóbbit sugallja. Ennek ellenére nincs határozott irány, a német külpolitika folyamatosan alakul.

A kommunizmus bukása után Németország egy alapvetően biztonságos Európa közepén találta magát, ahol azonban a Balkán és Kelet-Európa instabilitást jelentett. Emellett a NATO és az EU bővítése rengeteg pénzt vont el olyan, a németek számára fontos tennivalóktól, mint az EU elmélyítése. Ennek ellenére persze a német hozzájárulás jelentős összegeket tett ki, mint ahogyan belpolitikai téren a német nemzetiségűek bevándorlása és az egyesítés jelentett nagy gazdasági terheket. Mivel a német gazdaság nagyban függ a világgazdasági trendektől, annak gyengélkedése szintén növelte a gazdasági bizonytalanságot. Az eddig említett faktorok miatt elmondható, hogy Németország pszichológiai, politikai, gazdasági és pénzügyi téren is áll, de az alapok meglehetősen bizonytalanok. Éppen ezért az ország nemcsak erősödött, de az alapjainak érzékenysége miatt gyengébb is lett az egyesítés után.

Ilyen helyzetben, mik lehetnek a külpolitikai góljai? A kérdés tehát már nem az ország külpolitikájának ereje, hanem az, hogy a kezében lévő hatalmat mire fogja használni. Az egyesítés előtt nem lehet német érdekekről beszélni, mert akkor az atlanticizmus és az európai integráció „helyettesítette” azokat. Mára azonban a Kohl- és a Schroeder-kormányok alatt kialakult a német érdekek listája, ami nagyjából megegyezik a többi európai országgal. Érdekei tehát a következők: az állampolgárok szabadságának, biztonságának és jólétének védelme; a terület integritásának megőrzése; EU-integráció; közös értékeken és érdekeken alapuló szövetség az Egyesült Államokkal; a közép- és kelet-európai államok integrációja és egy együttműködésen alapuló biztonsági rend kialakítása; az emberi jogok és a nemzetközi jog tisztelete a világban; a piac által vezérelt gazdasági rend kialakítása a világban. Ezek alapján várható, hogy Németország polgári hatalom marad, melynek fő jellemzői az együttműködés, integráció és a többoldalú kapcsolatok. Hogy valóban az maradhasson, ahhoz viszont az is érdekében áll, hogy kiterjessze maga körül a stabilitási zónát.

Jugoszlávia 1991 júniusában bomlott fel, amikor Szlovénia és Horvátország kinyilvánították a függetlenségüket. Ezt követően háború tört ki, csupán 300 km-re Münchentől. Érthetően, a jugoszláv konfliktus a német külpolitika meghatározó elemévé és mozgatórugójává vált, aminek eredményeképpen az akkori kancellár, Kohl, még 1991 karácsonya előtt elismerte a két új független államot. 1996-ra pedig szinte eltűnt a németek tiltakozása az ellen, hogy katonáikat bevessék, így megtörténhetett, hogy a német katonák a II. világháború óta először harcokban vettek részt.

Az 1991-es elismerési nyilatkozatot Milošević „tragikus hibának” nevezte, míg London és Párizs úgy értékelte, hogy Németország befolyási övezetet igyekszik létrehozni Dél-Európában, azaz a korábbi Németország-ellenes beidegződések rögtön működésbe léptek. Mégis miért avatkozott be Németország? Mivel úgy értékelte, hogy a Szlovéniában és Horvátországban agresszív, romba döntő és etnikai tisztogatásoktól sem mentes háború folyik. A németek „civil hatalommá” fejlődött országa értetlenül állt a tény előtt, hogy ilyen történhetett a 20. század végén. Emellett a stabilitás és biztonság iránti szükséglete és megszállottsága is ösztönözte az 1991-es lépést. Egy gyenge és feldúlt Európa ellentétes képet festett, mint amit a németek érdekei diktáltak: integrációt, valamint politikai, társadalmi és gazdasági jólétet.

A jugoszláv háború, amellett, hogy Németországnak aktívan részt kell venni érdekei védelmében, megmutatta, hogy ebben szövetségesekre van és lesz szüksége, amit a közös

európai fellépésnél semmi sem biztosíthat jobban. Némileg ez ellen és a transzatlanti kapcsolat erősödése mellett szólt az, hogy az 1990-es években az amerikai külpolitika – így a jugoszláv válság idején is – Németországra mint partnerre tekintett. Ennek ellenére úgy tűnik, az Amerika–Németország együttműködés mellett, ez utóbbi elsődleges figyelme az európai integráció elmélyítésére irányul. Mindenesetre egyelőre nem világos, hogy a német külpolitika és Németország egésze pontosan milyen úton fog haladni a jövőben.

Barna Judit